

Déri Balázs

Pásztor János és a liturgia ökumenéja

Abba a korba értem, amikor egyre többször kell méltatásokat, megemlékezéseket tartanom az előttem élt —bőven felfogott— nemzedék elhunyt tagjairól. Nem mindig könnyű feladat ez. Az ember elkezd belegondolni: most ő tartja a megemlékezéseket, és ... S aztán azért sem mindig könnyű, mert olyan sokféle elrendezetlenséggel megterhelt viszonylatokról van szó. Szinte mindig. Hagyján, ha közösség nevében kell szólni, ott el lehet valamelyest bújni a tárgyilagosság álorcája mögé. De ha ez sincs? Hogyan vegyem föl újra a rosszul megszakadt fonalat? Mit toljak az előtérbe, mit hallgassak el, hogy ne hazudjak ... nagyot?

Déri Balázs középkorkutató, zenetudós, az ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszékének vezetője. Alábbi előadása a Pásztor János emlékére a budapesti Ráday Kollégiumban 2008. május 8-án tartott konferencián és könyvbemutatón hangzott el.

De most könnyű szívvel vállaltam a tisztelgő megszólalást. Kevés ilyen van, de megterhelten, egyértelmű emberi kapcsolataim egyike fűzött Pásztor Jánoshoz, —akkori dékánként— volt előjárómhoz, az általam szerkesztett egyházzenei és liturgikai folyóirat, a *Magyar Egyházzene* alapításától kezdve szerkesztőbizottsági tagjához, szerzőnköz, a folyóirat és a mögött álló felekezeti egyházzenei társaság szellemiségét meghatározó teológushoz, rádiós beszélgetőtárhoz, kivételes lelki tágasságot mutató levelezőlista-tulajdonoshoz, és mindenekelőtt csak így: János bátyámhoz.

Az első ponthoz hadd mondjam el egy megrendítő, de jóra fordult élményemet! Görögórát tartottam, első teológus-évfolyamomnak. Furcsán feszült volt a hangulat. Nem tudtam miért. A dékán úr, már nem tudom miért dékáni palástban, legalábbis így emlékszem, sebbel-lobbal jött be a terembe. Kezében egy levéllel. Amelyet állítólag a hallgatók nevében írt a névtelen följelentő: hogy a görög tanár túlzottan követelőző, kiegyensúlyozatlan, kiszámíthatatlan ember, azt mondja, hogy a *prótotos* szóból nyelvi alapon nem lehet érvelni Szűz Mária örökös szüzessége ellen (se mellette), és különben is azt mondja, hogy „keresztény”. A levél állításaiban sok igazság volt, vagy majdnem mind az, csak az nem, hogy a hallgatók nevében íródott volna. A mélyen megrendült diákság egy emberként állt ki túlzottan követelőző, kiegyensúlyozatlan, kiszámíthatatlan görög tanára mellett, aki azt mondta, hogy a *prótotos* szóból nyelvi alapon nem lehet érvelni Szűz Mária örökös szüzessége ellen (se mellette), és különben is azt mondta, hogy a „keresztény” éppúgy krisztusit jelent, mint a presbiter-ősei és Pázmány Péter által mondott „keresztény”. Pásztor János egyenessége, nyíltsága tisztázta a helyzetet, s engedte meg, hogy tanári pályafutásom legsikeresebb és érzelmileg is legmélyebb éveit élhettem a Theológia falai között.

Ilyen, ritkán személyes viszonytal olvastam most bemutatott könyvét (*Pásztor János: Liturgiai irányzatok a magyar református egyházban*). Ha nem lenne ott a kép, akkor is ott látnám mosolygós arcát, látnám, amint kolláréval a nyakán, kezével a derekát fogva, peckesen hintázik, hátraveti a fejét kedvenc gondolatainál, jellegzetesen, jelentőségteljesen szippant egyet. Régen tudjuk már, hogy nincs tárgyilagos tudomány, vagy ha úgy művelik, érdektelen. De nagy formátumnak és érdekes embernek kell lenni, hogy ilyen intenzitással, az ő hangján elmondva hallgassuk s ne a magunk belső hangján olvassuk egy tudós könyvét.

Meg akarom érteni a Pásztor János-jelenséget: hogyan megformálódtak az annyiféleképpen korábban is elhangzott-leírt s könyvben summázott gondolatok.

Az első mozzanat a *homo aestheticus*, az esztétikum iránt fogékony, s etimológiai értelemben: világ-érzékelő ember ámulása a testi és a szellemi teremtett világon, s annak kivételes terén, a szent térben, a templomban, a liturgiában. Gyermeki csodálkozás fegyelmezett skót istentiszteleten és spontán néger istendicsőítésen, orthodox liturgián és graduáldallamokon. S ilyen gyermekeké a mennyeknek országa. Más is járt Skóciában, más is járt Kenyában, más is járt orthodox liturgián, más is hallott graduáldallamot. De őt ez megragadta, lehet, hogy eleinte meg is lepte, akár meg is zavarta —nem tudom, ennyire nem ismertem—, de a megmaradt élmény a megragadottság volt.

A második lépés a theologus értelemelvű ellenőrző tevékenysége. Bibliával, hitvallásokkal, egyházatyákkal, reformátorokkal, régi és modern, nagyformátumú gondolkodókkal a kezében, fejében. Nem öncélú eszteticizmus-e, ami megragad? S az élmény kiállta a racionális feldolgozás próbáját. Az okos (okos elődökre és kortársakra is figyelő) teológus rájött, hogy a liturgia, annak alkotóelemei (prédikáció és ima, prófétai hívás és ráfelelés, ének és orgona, szóló és dialógus) és azok egymáshoz való viszonya nagy kérdései nem (csak) ízléskérdések. A liturgikus gyakorlatnak az egész vallási életre s magára a hittapasztalatra kiható anomáliái mélységesen teológiai gyökerűek. A rossz liturgikus gyakorlat nem egyszerűen rossz ízlés, hanem hibás teológiai látás eredménye, s ugyanakkor maga is tovább torzítja a hitbeli látást, hiszen a hit megélésének és átadásának kivételesen fontos terepe az istentisztelet. És Pásztor Jánosnak teológiai-filozófiai alapozású, szilárd meggyőződésévé vált, hogy együtt kell járjon az istentiszteletben a verbális és a nem-verbális kommunikáció, a szó és a mozdulat, sőt a kép, úgy persze, hogy az általa megdöbbentő élességgel muszlim-közelinek tartott logocentrizmus ne csapjon át az ellentétébe, valamiféle babonás ritualizmusba, hanem a Krisztus-centrum felé mozduljon el. Ebbe a rendszerszerű szemléletbe illeszkedtek külön-külön is sokszor hangsúlyozott nagy témái: az istentisztelet dicsőítő jellegének hangsúlyozása, mi több, követelese, (milyen szeretettel tudta mondani két kedvenc szavát, a *leiturgiát* és az *abodát!*), s az istentisztelet dialogikus jellege visszaállításának folyamatos igénylése, a pogány görög, testet-szellemet szembeállító dualizmus elítélése.

Mind a gyermeki rácsodálkozás mozzanata, mind az érveket kereső teológiai megdondolások természetszerűen vitték a *történeti* diszciplínák felé, mint liturgiátörténet, liturgikatörténet, a liturgikus teológia története. Mire jó a történeti szemlélet? A történelem vizsgálata megőrizhet a kapkodástól, a hiperkreatív ötleteléstől, lassítja, távlatokba helyezi döntéseinket, egyedi, pillanatnyi s ezért túl- vagy alulértékelt magunkat évszázadok ember- és gondolatfolyamába állítja. Pásztor János maga írja, hogy történeti vizsgálódásai nem azzal a szándékkal mentek végbe, hogy a történeti folyamattal lehetséges módon teljes részletességgel, teljes kontinuumában elszámoljon. Mit is keresett a történeti múltban? Hamis vélekedések, hagyománynak hitt balhiedelmek cáfolatát, másfelől szilárd alapozást, nem pedig kedvére kiragadott, s ezért könnyen cáfolható érveket. Tudva, hogy ugyanabból a történeti korból mennyi mindent ki lehet olvasni — jószándékúan vagy cinikusan kiragadva torzítani. És természetes, hogy teológiai szempontból történetietlen lenne egyetlen kor úgy-ahogy ismert normáit egyetlen érvényes normának tartani. A Bibliát leszámítva, bizony, az *ad fontes* elve ésszel és szívvel alkalmazandó. De ésszel és szívvel jó, hasznos és gyümölcsöző vizsgálni a liturgia nagy termő korszakait. Az egyházatyák korát és a késő középkor-kora újkor történelmi fordulatát. Még akkor is, ha a sok hasonló mellett sok különbözőt olvasunk ki belőlük. Pásztor János, maga mellé véve *paraklétosok*ként Kálvint, Zwinglit és Luthert, de még inkább Huszár Gált, Méliusz Juhász Pétert, Geleji Katona Istvánt, Samarjai Jánost és másokat, természetesen sok-sok legújabb kori teológust és liturgikust, és nem is csak protestánsokat, vissza akarta szerezni az ógyház bibliai örökségét. Hiszem, hogy alapvetően sikerült is neki. És nem csak a maga javára.

S hogy az „alapvetően”-t folytassam a negyedik lépésben: neve is arra rendelte, eleve, hogy *pásztor* legyen. Hogy botját a farkasok, ne a bárányok ellen használja — legfőljebb arra, hogy visszaterelje a nagyon elkódorgottakat. A pásztor felelőssége, hogy kies legelőkre terelgeti-e a nyáját, vagy aszott, kiégetett rétekre. De azt nem tudja elérni, hogy bárányai „egyenlegelészt” folytassanak. Mennek azok a maguk feje után. A hasonlat persze sántít, mert a pásztor fölött is van főpásztor, tehát nem teljesen a maga ura, meg aztán bárány a nedves angol legelőn, meg a Szaharában legelésző jószág is. Olyan lény az, hogy szinte mindenütt megél. S hogy elhagyjam a sántító hasonlatot: lelkipásztorként igyekezett arra, hogy az állandó vagy az alkalmi (például graduálózó) gyülekezet minél méltóbban bemutassa az ajkak tulkainak áldozatát, a liturgia dicsőítő áldozati jellegének megfelelően. A prédikátor egyszemélyi produkciója állandó kárhóztatásával —sajnálatos módon kevesek által követett— önkorlátozást mutatott. Úgy érezte, hogy a gyülekezetet nem lehet kiszolgáltatni egyedül a lelkész fölkészültségének, teológiai, liturgikai nézeteinek, különösen nem lelkiállapotának, jó vagy rossz hangulatának. És türelmes pásztorként, persze, tudta, hogy minden ügyessége, érve, meggyőző ereje ellenére nem mindenki, vagy talán nagyon kevesen követik igazán.

*

Van ma egy kellemetlen érzése a liturgiatudomány művelőjének. Hogy jobban megértik az egy Főpásztor szomszédos aklában bégető bárányok, meg a társ-pásztorok-pásztortársak. Alighanem megalapozott ez az érzés. S bár szándékom szerint végig arról beszéltem, most záradékul térek rá a címben megfogalmazott gondolatra. Nem is tudom, nem azt akartam-e címnek adni, hogy a liturgika —vagy a liturgikusok— ökumenéja. Mit is takar ez a szójátékszerű megfogalmazás?

Jelenti azt, hogy ma egyre többen látjuk úgy, liturgikusok és egyházzenesézek, hogy a saját egyházunk-közösségünk-felekezetünk istentiszteletének jelenkori problémái ökumenikus összefüggésben érthetőek meg, s talán egyszer úgy is lesznek orvosolhatók. János bácsi a puritanizmus bizonyos (talán nem szükségszerű, de mégis velejárá) liturgiaellenes irányultságában s még inkább a felvilágosult teológia máig kiható elveiben látta a hibaforrást. Én —római katolikusként— azokban a modern kor kihívásaira adott, részben elhibázott, elkapkodott válaszokban, amelyeket elnagyoltan a II. Vatikáni Zsinat döntéseivel azonosítunk, pedig valójában az azokra való, bizony néha gátlástalan hivatkozással lefedett önmegvalósítás vagy éppen szellemi restség, s talán itt-ott kifejezett romboló szándék a hibás. De történetietlen lenne úgy tenni, mintha 1970-ig minden rendben lett volna. Nagyon hasonló okok miatt indult és gyorsult fel a romlás, ha nem is mindig ugyanolyan tünetei mutatkoztak a különböző keresztény egyházakban. Ennek fölismerése is teszi, hogy a teológia egyik leginkább ökumenikusan művelt részterülete kell legyen a liturgika.

Lehet, hogy a szolidaritás, az egymásrautaltság érzése is teszi ezt. Így is van. Rászorulunk a segítségre, és kapunk is. Lehet, hogy a liturgika egyre inkább az egyetemes, professzionális tudományosság terepévé válik, legalábbis annak történeti és fenomenológiai ága. Úgy, ahogy a patrisztika világméretben laicizálódott — részben előnyére, szinte a fennmaradás lehetőségeként, hiszen az egyházi tudományosság szinte lemondott róla, mert lemondott az egyházi oktatás a latinról, el sem igen kezdte a görögöt, hogy ne is beszéljek a szírről és társairól. A patrisztika világi művelői azonban nem pótolhatják, amit az egyháziaknak kell elvégezniük. Nyomorult dolog, hogy a patrisztikus kor szemlélete alig hat a mai Egyház gondolkodására.

A liturgika még érzékenyebb kérdés. Lehet vizsgálni a liturgiát (értsük alatta az istentisztelet bármilyen jellegű lefolyását) történeti szempontból, lehet vizsgálni vallásfenomenológiai szempontból, lehet vizsgálni forrásait és hatását irodalomra, gondolkodásra — laikus, egyetemi, kutatói keretek között is. És sok más részterületet. Ez egyre inkább meg is történik. Többet foglalkoznak a mai Magyarországon a latin Nyugat liturgiájával a zeneművészeti és bölcsészkarokon, mint a teológiákon. (Ha ez protestánsoknál kissé másképp van, akkor nagy dicséret illeti őket.) Márpedig ha a liturgika ilyen értelemben szakmaiságra törekszik, ami rendben is van, akkor a hagyományukat más-más keresztény (vagy éppen zsidó) közösségben kereső liturgiakutatók természetesen ta-

lálnak egymásra, mert nehezen képzelhető el szakmájuk tudományos művelése egy mély-magas vertikumú és széles horizontú szemlélet nélkül. Tehát ez önmagában helyes, legalábbis a túlélésre, de a gyakorlattól elszakadó tudományosság öncélú, és az is frusztráló, ha az Egyház nem fogadja be a nagy tudományossággal és ugyanakkor kipróbált hittel megfogalmazott eredményeket — akár kritikát is. Hát ezért szorulunk —liturgisták és egyházzenészek— egymásra.

Mindebben van igazság. De többről is szó van, hitem szerint. Arról, hogy közös az örökség, még ha abból másként is részesülünk. És bármelyikünk hitestvéreinek nagy részével előfordulhat, elő is fordult, hogy egyik pillanatról a másikra lemondanak az örökségről. S amire cserélik, rosszabb, mint a tál lencse. Az legalább jó böjti étel. Hitem szerint az egyházukhoz (és elsősorban az Egyház Urához erejük szerint) hű liturgiatudósok, liturgikáról gondolkodók egymást megbecsülő, egymást támogató, egymást megértő, egymás kutatásaira építő ökumenéja a közös örökség ökumenéjára épül.

Nem a szétfejlődött, ilyen-olyan irányzatok és becsvágyak által egymástól eltávolodott liturgiák felszínes összeboronálása a dolgunk, hanem a közös örökség megismerése, majd minél odaadóbb képvisellete, megismertetése. S ha lehetőség adódik rá: áldozatos gyakorlatba-vitele.

Pásztor János nagyon sokat tett azért, hogy ez így legyen.

A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Liturgiai Kutatóintézete, a D. Dr. Harsányi András Alapítvány és az Újpalotai Református Missziói Egyházközösség emlékkonferenciát rendezett 2008. május 8-án, csütörtökön du. 6 órai kezdettel a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának exhortációs termében Dr. Pásztor János református lelkész, teológiai professzor emlékére, amelynek alkalmával bemutatták a *Liturgiai irányzatok a magyar református egyházban* (D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kuratóriuma, Debrecen 2007.) című utolsó művét. A rendezvényt Fogarasi Gábor lelkész szervezte. A szép számú résztvevő között ott volt Pásztor János özvegye is.

Békési Sándor a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának dékánja tartott megnyitót, majd három előadás hangzott el (Fekete Károly, Bódiss Tamás, Déri Balázs), melyeket a jelen lapszámomban közlünk. (A Szerk.)